

ТВРЂАВА БИХОР У 15. И 16. ВЕКУ

Татјана М. Катић

УДК 725.182(497.11)"14/15"

Апстракт. Рад се бави бихорским градом од турског освајања 1455. године до краја 16. века. На основу османске архивске грађе, анализиран је стратешки и војни значај утврђења у прве две деценије турске власти, као и његова улога у потоњим временима. Бихор је био управни, полицијски и судски центар истоимене нахије, територијално-управне јединице у саставу Призренског санџака. Тврђава је, као седиште органа османске власти и симбол султановог ауторитета у провинцији, на околно становништво вршила утицај, који се пре свега огледао у ширењу ислама.

Кључне речи: Бихор, тврђава, нахија, кадилук, Османско царство, Призренски санџак, исламизација.

Остаци средњовековне тврђаве Бихор налазе се у близини села Биоче, код ушћа Љешнице у Лим, на врху брда познатог под називом Градина.¹ У историографији се веома мало зна о овом, некада стратешки важном граду, од кога су данас сачувани само делови зидина са троговима куле и стражаре, а у унутрашњости бунар-цистерна и темељи појединих објеката.² Време његовог настанка није утврђено, а најранији помен датира из новембра 1450. године.³ Подигнут је у сврху надзора и одбране путева који су водили долинама наведених река.⁴ Из тог разлога није служио само као војни објекат већ и као караванска постаја и место где су се драгоцене ствари могле оставити на чување.⁵ У српским летописима је забележено да су га Турци освојили 1455. године.⁶

О Бихорској тврђави у османском периоду писали су Олга Зиројевић⁷ и Милан Васић⁸ у оквиру већих тематских целина. Они су донели податке о бројности посаде и њиховим приходима, од којих најранији датирају из прве половине 16. века. При том су, а нарочито М. Васић, начинили неколико грешака, које су касније, некритички, преузели сви који су, мање или више, писали о овој теми.⁹

* Татјана М. Катић, Историјски институт, Београд, tatjanakatic@gmail.com

¹ Положај бихорског града, за који се сматрало да није сачуван на терену, утврдио је С. Новаковић у својој опсежној расправи *Никољ Пазар и Бихор Град*, ГНЧ IV (1882) 323–347.

² М. Лутовац, *Бихор и Кориџа, антирочеографска истраживања*, Београд 1967, 20.

³ *Serija Lamenta de Foris*, 24, 10, Dubrovački Arhiv, према Лутовац, *нав. дело*, 14, 18.

⁴ Стратешки је нарочито био значајан путни правац дуж Љешнице, који је од Биоче ишао на Рожаје и тако спајао лимску с ибарском долином, Новаковић, *нав. дело*, 340–341.

⁵ Управо се најранији податак о Бихору, из новембра 1450. године, односи на дубровачке трговце који су у њему, као залог, оставили товар свиле.

⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и лешојиси*, Београд — Сремски Карловци, 1922, 238.

⁷ О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459–1683*, Београд 1974, 118, 287–288.

⁸ М. Васић, *Градови под турском влашћу*, Историја Црне Горе, III/1, Титоград 1975, 516–517, 527, 528, 533, 538, 545, 561, 568.

⁹ Неколико истраживача се после О. Зиројевић и М. Васића узгред бавило бихорским градом: С. Мишић, *Градови и њихови Горњеј Полимља у средњем веку (проблем деурбанизације и урбанизације)*, Милешевски записи 7 (Пријепоље 2007) 119–124; Г. Томовић, С. Пушица, *Средњовековне културне станице и коначишта*

Према наводима О. Зиројевић, бихорску посаду су крајем друге деценије 16. века чинили диздар, ђехаја, тобџија, имам и 21 мустахфиз — укупно 25 људи. Они су око 1530. године уживали приходе од 17 села у износу од 33.333 акче. У истом раду стоји податак да се четрдесетих година 16. века посада састојала од укупно 226 људи!¹⁰ Увидом у коришћени извор, *Ойширни йойис Призренској санџака из 1548/1550. йодине*¹¹, утврдили смо да је скоро сасвим извесно да О. Зиројевић није направила грешку у читању, већ да је реч о штампарској грешци. У овом дефтеру поименично су уписани сви посадници, којих је заправо било свега 26.¹² Међутим, иако је на први поглед јасно да је посреди грешка, с обзиром на то да су мала утврђења у унутрашњости, попут Бихора,¹³ обично имала између 20 и 40 посадника,¹⁴ податак о 226 мустахфиза понављан је у каснијим радовима.¹⁵

О наоружању чувара бихорског града тешко да се нешто детаљније може рећи, јер списак онога што је приликом истог пописа 1548/1550. године затечено у тврђави садржи углавном жито, делове расходоване опреме и мању количину барута. Вреди једино поменути да је у то време Бихор имао четири заплењена хришћанска малокалибарска топа.¹⁶

Олга Зиројевић је такође донела податак да су бивши посадници Бихора искрчили земљиште у близини утврђења и ту основали село Подграђе, нешто пре новог пописа Призренског санџака 1571. године.¹⁷

Милан Васић своје излагање о османском Бихору почиње тврдњом да је посаду 1530. године сачињавало 25 људи, тј. диздар Касим и 24 мустахфиза.¹⁸ Ово је само делимично тачно, јер Васић погрешно датира коришћени извор. Наиме, он се позива на пописни дефтер бр. 92 (*TD* 92), за који наводи да је сумарни попис Призренског санџака из 1530. Међутим, реч је о попису из 1518. године, који је користила и Олга Зиројевић, тако да су овај диздар Касим и 24 мустахфиза, они исти диздар, ђехаја, имам, тобџија и 21 мустахфиз које је она поменула.¹⁹ Иначе сумарни попис санџака Призрен из 1530.²⁰ не садржи ни имена ни број

у *Полимљу*, Милешевски записи 8 (Пријепоље 2009) 69–96. Једино су се Е. Миљковић, *Град Бихор као османско утврђење, неке недоумице из османске историје Бихора*, Милешевски записи 7 (Пријепоље 2007) 127–131 и М. Премовић, *Бихор град*, Алманах 48–49 (Подгорица 2010) 7–13, у потпуности посветили овој теми. Међутим, њихови радови, иако тематски врло ограничени, не доносе ништа ново, већ само понављају познате податке, укључујући ту и погрешне наводе својих претходника, о чему ће даље бити више речи.

¹⁰ Зиројевић, *Турско војно утврђење*, 118.

¹¹ Istanbul, Başbakanlık Arşivi, *Defterhâne-i Âmiri Tahrîr Defterleri* (даље *TD*) 368, 448–461.

¹² Овом приликом даћемо само неколико података из наведеног дефтера (в. даље нап. 42), јер је исти у припреми за објављивање.

¹³ Дужине око 80 m, ширине од 10 до 50 m, у најпространијем делу имао је површину од 40 × 50 m, Лутовац, *нав. дело*, 19–20.

¹⁴ Звечан је имао између 14 и 22 посадника, Јелеч између 22 и 26, Козник од 20 до 43, Маглич од 9 до 20, Марково кале код Врања од 31 до 34 војника, Зиројевић, *Турско војно утврђење*, 122–124, 127, 132–134.

¹⁵ Миљковић, *нав. дело*, 128; Премовић, *нав. дело*, 9.

¹⁶ *TD* 368, 462; Зиројевић, *Турско војно утврђење*, 287–288.

¹⁷ О. Зиројевић, *Кроз Бихорску нахију 1571. йодине*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII (Пријепоље 1992) 190, нап. 185.

¹⁸ Васић, *нав. дело*, 528.

¹⁹ Зиројевић, *Турско војно уређење*, 309, попис из 1518. године (*TD* 92) на једном месту је датирала 1521–1530. годином. С друге стране, када на основу њега наводи број бихорских посадника, она исправно каже да се то односи на крај друге деценије 16. века, *истио*, 118.

²⁰ *TD* 167, објављен у фототипском издању под насловом 167 *Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri* (937/1530), II, Анкара 2004.

бихорских посадника, већ само имена 17 села, која су припадала њиховим тимарима, с бројем становника и укупним приходом.²¹

Такође, када Васић даље пише да је посада држала осам тимара, од којих су шест били колективни, а да је диздар Касим имао приход од 7060 акчи, од села Затон и Добродол, то се све односи на 1518. а не 1530. годину.²² Села тимара бихорских посадника, према документу који доноси исти аутор, припојена су султановом хасу 1566. године.²³

Постојање села Подграђа навело је Милана Васића да бихорско утврђење претвори у трговачко-занатско насеље.²⁴ Према његовом мишљењу је, „уз подграђе (малим словом написао М. В.) постојала варош с тргом, гдје је обављана трговина локалног значаја. Та варош је напредовала, па се, у документима из XVI вијека, јавља као касабa.“ Даље пише да се прерастање Бихора из трга у касабу догодило половином 16. века, а да је затим „трговину од њега одвукао суседни Никољ пазар.“²⁵ За постојање цивилног насеља, односно касабe Васић је навео неколико извора.²⁶ Ми смо, међутим, контролом свих наведених места, утврдили да се Бихор свуда помиње као кале (тврђава),²⁷ а да се само у једном помиње и као каза (кадилук).²⁸ Помена касабe, касабe Бихор, или, евентуално, касабe Подграђе, нема. С обзиром на то да се арапским писмом каза (قضا) и касабa (قضيبي) пишу веома слично, могуће да је грешка у читању довела до тога да се тврђава Бихор „развије“ у касабу.

У турским пописима не постоје никакви подаци о становништву града Бихора, што је приметио и сâм Васић,²⁹ а разлог томе лежи у чињеници што је то увек био војни објекат а не цивилно насеље (село, варош, касабa). Такође у османским изворима 15. и 16. века нема ни трага било какве трговачке активности у самој тврђави нити у околним селима; нема регистрованог трга, панађура, нити наплате тржишних такси, као што је то био случај у

²¹ TD 167, 390, уп. Зиројевић, *Турско војно утврђење*, 118.

²² Васић, *нав. дело*, 545. Поменуће податке о диздару Касиму и његовим људима, који наводно потичу из 1530. године, понављају и Миљковић, *нав. дело*, 128 и Премовић, *нав. дело*, 9, при чему други аутор погрешно преноси и наводе О. Зиројевић, јер не зна да у мустахфизе треба да уброји и диздара, ђехају, имама и тобџију. Такође у напомени доноси податке из дефтера TD 92, које је добио посредним путем, а који су препуни грешака у читању топонима. Примера ради, село Потоци прочитано је као Бутовче, Годова као Гилава, село Дрвени је читано у три варијанте: Дурук, Дороти и Дрвениса, село Црхље као Черкла, село Понор прочитано је као Претноз, а Радонић у два облика — Ридарић и Ридарбић, док је Качмор претворен у Качпур. Село Шућеновци је потпуно изостављено.

²³ Мустахфизи су се жалили да је управник хаса узео приходе на које су они још увек полагали право, Васић, *нав. дело*, 545.

²⁴ Први је Лутовац, *нав. дело*, 62, верујући да село Подграђе датира из средњег века, изнео претпоставку о томе да је ту морао бити неки трг. У том смислу је и протумачио податак о дубровачким трговцима који су оставили робу у бихорском граду.

²⁵ Васић, *нав. дело*, 516–517, 568. Васићеве наводе преузели су многи, па тако и Премовић, *нав. дело*, 13 и Миљковић, *нав. дело*, 130–131, која даље, без икаквог ослонаца у изворима, пише „поред трговине и занатства, градско становништво Бихора бавило се и пољопривредом“ (!?).

²⁶ Попис за санџак Призрен из 1518. године (TD 92), код Васића означен као попис из 1530. Резиме сумарног пописа Призренског санџака из 1530. године (TD 167), објављен у О. Зиројевић, *Вучиџирски и призренски санџак у време владавине Сулејмана Величанственог*, ИЧ XIX (1972) 263–275; Е. Џелебија, *Putopis, Sarajevo 1970; Istanbul, Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter–MAD nu. 2775*, код Васића цитирано као AD (?) No — 2775. Васић, *нав. дело*, 517, нап. 38.

²⁷ Термин *kale* — тврђава из турског издања путописа Евлије Челебије (*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, V cilt, Istanbul 1978, 1810) — Хазим Шабановић је превео као *traga*. Џелебија, *нав. дело*, 265.

²⁸ MAD 2775.

²⁹ Васић, *нав. дело*, 527.

Никољ-Пазару.³⁰ Ни село Подграђе никада није достигло ранг касаве, а поготову не до половине 16. века, с обзиром на то да је настало тек нешто пре турског пописа 1571. године.³¹

Горенаведеним исцрпљено је све што се до сада у историографији писало о бихорској тврђави у периоду османске власти.³² На основу нових, до сада некористићених турских архивских извора из 15. и 16. века, могуће је више рећи о улози и значају Бихора у овом периоду.

Захваљујући томе што се налазио на стратешки важном положају за даља турска освајања, Бихор није попут многих других српских средњовековних утврђења разрушен, већ је задржао своју војну функцију. У град је одмах по заузимању 1455. године смештена турска посада, чији се број кретао од 25 до 27 људи током 15. и 16. века.³³

Најранији подаци којима располажемо о пореклу и бројности бихорских посадника потичу из 1477. године. Реч је о сумарном попису дела Паша санџака, коме је у то време припадала територија некадашње области Бранковића, па тако и предео Бихора. Овај извор значајан је јер, поред поименично уписаних тврђавских посадника и вредности тимара које уживају, садржи и списак села у оквиру сваког тимара са бројем пореских обвезника.³⁴

Седамдесетих година 15. века у бихорском граду је било укупно 27 војника, све муслимани: заповедник тврђаве (диздар), имам и 25 обичних посадника (мустахфиза). Пореклом су били из различитих крајева Царства: из Сера, Једрена, са Крима (Татарин), анадолске црноморске обале (Лаз), Скрапара³⁵ и других. Диздар, извесни Илијас, царски гулам,³⁶ уживао је велики тимар од 11.415 акчи, у који су улазили приходи седам села, међу њима и, у то време, најмногљуднијег бихорског села — Затона — са 101 пореским обвезником. Примања осталих посадника била су знатно нижа, али и даље висока у односу на друге тврђаве, и кретала су се у распону од 1700 до око 3400 акчи.³⁷ Само је тобџија Доган, као мустахфиз с посебним вештинама и знањима, имао тимар од 4156 акчи (детаљније в. Прилог).

³⁰ Село Никоља Црква (Никољ-Пазар) као пазарно место је регистровано 1477. године. Тада је имало 69 пореских обвезника (51 кућа, 15 нежењених и 3 удовице), *TD 5т*, 32. У попису 1518. године уписано је у султанов хас, *TD 92*, 2, и као султаново добро водиће се кроз цео 16. век. Никоља Црква је било једино пазарно место на подручју бихорске нахије, *TD 167*, 383; *TD 368*, 13; Т. Катић, *Ойширни йойис Призренској санџака из 1571. године*, Београд 2010, 429–431.

³¹ Топоним Црквина у данашњем атару Подграђе неће бити сведочанство о континуитету овог села, Миљковић, *нав. дело*, 129, већ суседног села Скакавац, односно Распоре на падини Градине, које турски пописи региструју 1477. године, 1518, 1530, 1548–50 и 1571. Године 1477. Скакавац је имао статус мезре, што значи да је и раније ту било село, али је запустело. Имао је свега две стално настањене хришћанске породице и припадао је тимару бихорског кадије. У наредним пописима води се као село Скакавац (Скакавац) другим именом Распоре. У њему је регистрован земљишни посед неког манастира Арханђел, *TD 5т*, 37; *TD 92*, 100; *TD 167*, 386; *TD 368*, 343; Катић, *Ойширни йойис Призренској санџака*, 527.

³² О. Зиројевић, *Popis džizje kaze Bihor iz 1644/1645. godine*, *Rožajski zbornik XI* (2002) 89–98, не доноси податке значајне за нашу тему. Дизју, главарину, нису плаћали муслимани, осим Цигана, па је то разлог што наведени попис не региструје тврђаву Бихор ни муслиманска села у непосредном окружењу.

³³ Не стоји претпоставка Е. Миљковић, *нав. дело*, 128, да је постојао дисконтинуитет у деловању бихорске тврђаве, заснована на чињеници да Бихор није уписан у *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, рггг. Н. Šabanović, Сарајево 1964. Скопско-босанско крајиште обухватало је огромну територију која је припадала Паша санџака, а пописано је у оквиру више књига, од којих је Шабановић објавио само једну. Дефтери осталих делова крајишта за сада нису познати, иако се у науци сматра да су постојали, опширније в. Т. Катић, *Вилајет Паштриц (Паштрик) 1452/53. године*, Мешовита грађа XXXI (Београд 2010) 39–42.

³⁴ *TD 5т*, 40–46.

³⁵ Област у јужној Албанији, источно и југоисточно од Берата.

³⁶ Припадник султанове пратње, регрутован из реда ратних заробљеника.

³⁷ Ниже плате имали су бихорски имам Муслихудић, који је уживао тимар од 1369 акчи и мустахфиз Мехмед, син Јусуфа, са тимаром од 1086 акчи. Иначе, просечна вредност тимара тврђавских посадника кретала се од 700 до 1400 акчи, Зиројевић, *Турско војно уређење*, 109.

Овако знатни приходи диздара и једног броја мустахфиза могу се објаснити великом ангажованошћу истих у конкретним војним акцијама у окружењу, односно повишицама које су стекли због ратних заслуга. Како се Бихор налазио на једном од праваца турских продора ка Херцеговини и Босни, извесно је да је и његова посада била укључена у тамошње сукобе у другој половини 15. века. Наиме, све до оснивања Херцеговачког санџака 1470. године, а и касније, до 1475. године, када су заузети преостали градови на том подручју, изузев Новог (1482), стање у Херцеговини је било изразито нестабилно. Турци нису били сигурни ни у деловима Босне под својом влашћу. Зато су, крајем 1465. године, на делу освојене територије обновили као својеврсну тампон-зону између својих и угарскихседа босанско краљевство, које је трајало најкраће до лета 1476. године.³⁸

Коначним учвршћењем османске власти у наведеним подручјима и даљим померањем граница Царства улога Бихора као војног објекта је опала. О томе сведоче драстично умањена примања посаде, која је, према попису из 1518. године, бројала 25 људи.³⁹ Диздар, већ помињани Касим, уместо пређашњих 11.415 акчи диздарског прихода, спао је на 7060, његов заменик (ћехаја) добио је 1732 акче, имам 2016, тобџија 1600, а остали мустахфиза по 1400 акчи. Самим тим је и број села која су издржавала бихорску посаду смањен с пређашњих 44 на 20.⁴⁰ Сви чланови посаде били су муслимани а њихов број се, највероватније, није променио ни до времена следећег пописа 1530. године, с обзиром на то да су им укупни приходи остали приближно исти.⁴¹

Османлије су и у наредном периоду све мање новца издвајали за издржавање бихорских посадика. Четрдесетих година 16. века било их је укупно 26, а диздар, извесни Алађоз, добијао је за 2000 акчи нижи годишњи приход од заповедника који је службовао 1518. године.⁴² За другу половину 16. века дефтери Призренског санџака не садрже податке о броју бихорских мустахфиза јер су они, по свему судећи, попут многих других тврђавских посада, прешли на издржавање директно из државне благајне, путем плата, а не тимара. Сигурно је да су им сва села⁴³ одузета после 1548–1550. и уврштена у хас Кизил Ахмедли Мустафа-паше, румелијског беглербега и заповедника неуспелог похода на Малту 1565. године. Касније су „узета у корист државе“, како је то наведено у попису састављаном од 1568. до краја 1570. године.⁴⁴

Осим припадника посаде, у самом утврђењу живеле су и породице диздара и његовог заменика, а повремено или стално, у њему су могле да бораве и поједине занатлије и неки нижи службеници, попут скупљача пореза. У Бихору је, барем у прво време, живео и кадија.

³⁸ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, 46, 48–49.

³⁹ *TD* 92, 111–117; Зиројевић, *Турско војно уређење*, 118.

⁴⁰ Од 20 села уписаних 1518. године, приходи њих 16 су и раније служили за издржавање бихорске посаде, и то: Барошић, Вршева, Годова (Годојева), Добродол, Дрвени, Затон, Степандол, Качмор, Ковач, Пишање (Брестовик), Потоци, Сутиван Горњи и Доњи, Црхал и Суходол и Буђева, који су територијално припадали нахији Трговиште. Четири нова села су придодата, три са подручја Бихора: Калина (Штитари), Понор, Радоњић, и Шућеновци из трговишке нахије, *TD* 92, 111–117.

⁴¹ Број села тимара бихорске посаде смањен је на 17 тако што су издвојена она која су се налазила у нахији Трговиште: Суходол, Буђева и Шућеновци, *TD* 167, 390.

⁴² Приход Алађоза износио је 5056 акчи, док су приходи ћехаје Ејнехана, имама Хусејна и још 23 мустахфиза, муслимана, били скоро исти као и њихових претходника 30 година раније. У тимаре бихорских мустахфиза улазила су 23 села, и то она која су држали и 1518, изузев Добродола, Суходола, Буђева и Шућеноваца (в. нап. 40), а уз то и: Мојстир, Болхан (данас Бољанине), Ресник, Веље Поље (данас Пашића Поље), Журин (данас Журене), Дајшица (Дашча) Ријека и Сређани, *TD* 368, 448–461.

⁴³ В. претходну нап.

⁴⁴ Катић, *Ойширни йойис Призренскої санџака*, 11–12, 431–450.

Познато је, наиме, да су Турци, одмах по освајању, у стратешки важним утврђењима, поред чувара-мустахфиза, постављали и кадије, задужене за увођење правног и економског система Царства и контролу представника војно-управне власти. Најранији помен бихорског кадије, извесног мевлане Хајредина, датира из 1477. године.⁴⁵ Да ли је он у то време још увек боравио у тврђави или је, што је вероватније, живео у неком цивилном насељу са већим бројем муслиманских становника, за сада не можемо утврдити.

Унутар бихорских зидина је, осим војничких одаја и станова за жене и децу диздара и ћехаје, постојало још неколико објеката: исламска богомоља, складиште војничке опреме и провијанта, где се чувало и државно жито скупљено на име натуралних давања становника, цистерна за воду и, као што је то био обичај у свим османским утврђењима, затвор и ризница.⁴⁶ У „диздаревој хапсани“ ухапшеници су чекали суђење или спровођење на друго место. У ризници је привремено похрањиван новац од локалних такси и пореза, који се даље слао корисницима, а трговци су, као и у претходном периоду, остављали у њој вредне ствари на чување.

Посадници бихорског града, дубоко у залеђу Царства, превасходно су бринули о безбедности околине, а посебно путних праваца који су се укрштали у њиховој непосредној близини. Обезбеђивали су транспорт важних државних пошиљки и кретање високих османских службеника. Простор под њиховом директном контролом је, међутим, био знатно мањи од територије која је сматрана њиховом надлежношћу. Од 1481. или 1482. године, када је основан Призренски санџак, бихорска област формирала је једну од неколико нахија овог санџака. Бихорска нахија имала је отприлике исту површину као и данашња област Бихора, с тим што се на северу пружала још даље и обухватала села с обе стране Лима, укључујући ту и Бродарево, Завинограђе и друга, скоро надомак Пријепоља.⁴⁷ Упоредо с Бихорском нахијом, као територијално-управном јединицом, постојао је и Бихорски кадилук као судска јединица, чији је делокруг превазилазио границе нахије.⁴⁸

Бихорска тврђава добила је тако, поред безбедоносне, и улогу управног и судског центра једне шире регије. Као представник султановог ауторитета у овом делу Призренског санџака, она је заузимала важно место у функционисању провинцијских органа управе. Поређења ради, знатно већа призренска тврђава имала је током 16. века мањи број посадика, уз то слабије плаћених.⁴⁹ Разлози због којих је бихорска тврђава, условно речено, била боље чувана од призренске могу бити вишеструки: конфигурација терена — брдовито и изразито шумовито подручје с клисурама и бројним усецима, које је погодновало ширењу разбојништва; изостанак других безбедоносних служби на терену и удаљеност од центра санџака. Ово последње је утицало на то да део управних послова буде пребачен на бихорског диздара, јединог заступника централне власти на реченом подручју, поред кадије. Стога

⁴⁵ *TD 5т*, 7, 37.

⁴⁶ Уп. С. Катић, *Турско утврђење Кучајна од оснивања 1552/53. до ауштријског освајања 1718. године*, ИЧ XLVIII (2002) 138.

⁴⁷ Уп. карте Бихора код Лутовац, *нав. дело*, и Катић, *Ойширни йойис Призренској санџака*, 426, 427 (овде је омашком село Подграђе уцртано северно уместо јужно од бихорског утврђења).

⁴⁸ Границе османских кадилука нису се поклапале с границама нахија или санџака. Зависиле су искључиво од бројности муслиманског становништва и обима послова дотичног кадије. Тако су, примера ради, у другој половини 15. века, у судској надлежности бихорског кадије била и села нахија Комотин, Комаран и Зла Ријека у Скадарском санџаку, S. Pulaha, *Defteri i Regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, I, Tiranë 1974, 73 (овде нахија Комнин а треба Комотин), 91, 112. У првој половини 16. века, према дефтерима из 1518, *TD 92*, и 1530. године, *TD 167*, под јурисдикцијом кадије Бихора била су и села нахије Штавица.

⁴⁹ Године 1518. у Призрену су била 22, а три деценије касније 23 тврђавска чувара, *TD 92*, 105–109; *TD 368*, 442.

претпостављамо да је диздар Бихора имао већу одговорност и, релативно, већи обим полова од заповедника призренске тврђаве.⁵⁰

Премда значајан, положај бихорског диздара често нису добијали људи одговарајућих квалитета. Стационарани у забаченом подручју, далеко од надзора других органа провинцијске и централне власти, били су склони злоупотребама положаја. Илустративан је пример извесног Мустафе, Исхаковог сина, који је био диздар 1560. године, а против кога су поднели тужбу хеџаја бихорске тврђаве Бекташ и локално становништво. Цео случај отворио је новопостављени хеџаја Бекташ јер га је поменути диздар спречио да ступи на дужност. Када је са женом и децом покушао да уђе и да се настани у тврђави, овај га је физички напао и изврџао, а берат о постављењу исцепао под изговором да је лажан. Тужби против диздара придружили су се и становници бихорског краја. Раја и домаће спахије изјавили су пред кадијом да поменути фалсификује берате и царске наредбе, на основу којих чини бројна насиља, тако да је земља на ивици побуне. На њихов захтев да се доведе нови диздар Порта је 11. јуна 1560. године одговорила потврдно и још је наредила да се речени Мустафа ухапси и спроведе у престоницу, а да истрага о злоупотребама обухвати и диздаревог рођака, неког Алија Балија, сина Мехмедовог, који је службовао као заступник кадије (наиб).⁵¹

Да становништво бихорског краја није имало среће ни са новим диздаром, показује кратка забелешка у протоколима са заседања царског дивана, која гласи: „Бихорски кадија је послао писмо и известио да Мурат, диздар бихорске тврђаве у Призренском санџаку, не може да сарађује с тврђавским посадницима јер је и дању и ноћу пијан. Пошто је [кадија] замолио да се дужност диздара повери лицу по имену Бехрам, издата је заповест на 8. дан Цумаде друге 968. године (24. II 1561).“⁵²

Бихорска тврђава је, без обзира на изгреде појединаца који су се налазили на њеном челу, била истакнути симбол османске власти на подручју које је контролисала и седиште нижих управних и судских органа. Као таква, она је представљала извор ширења ислама и оријенталне културе. Међутим, домети њеног деловања, у том смислу, нису били нарочито велики у доминантно хришћанској средини, каква је била бихорска област.

Према попису из 1477. године, у Бихору је било око 2200 хришћана, пореских обвезника, и ниједан муслиман. Педесет година касније било их је преко 2800, од тога свега 11 муслимана; осим њих било је и 12 муслимана спахија најнижег ранга тзв. ешкинција. Средином 16. века у Бихору је, услед сеоба у друге крајеве, дошло до смањења укупног броја домаћинстава, за око 350, и благог пораста муслимана који плаћају рајинске земљорадничке порезе; регистровано их је 30. Попис из 1571. године показује поновни демографски раст и нешто интензивнију исламизацију, јер муслимани тада чине 8% од укупног броја регистрованих (260 од 3230 пореских обвезника).⁵³

Анализом распореда муслиманског становништва на подручју бихорске нахије 1571. године закључујемо да се од укупног броја села у којима живе, њих 75 % налази у непосредној близини тврђаве Бихор или на удаљености не већој од 8 до 9 km. Села попут Подграђа, Распора, Горње и Доње Трубине и Биоча, у потпуности су била муслиманска, док се у нешто удаљенијим: Бихорићу, Качмору, Калини (данас Штитари), Брзави и другима, проценат

⁵⁰ Ово се читава и у чињеници да је призренски диздар имао скоро двоструко ниже приходе. Године 1518. бихорски диздар добијао је годишње 7060 акчи, а призренски свега 2726, *TD* 92, 105. Четрдесетих година 16. века диздар Бихора је располагао са 5056, а диздар Призрена са 2789 акчи, *TD* 368, 440.

⁵¹ 3 *Numaralı Mühimme Defteri (966–968 / 1558–1560), Özet ve Transkripsiyon*, Ankara 1993, dok 1217.

⁵² *Istanbul, Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri nu 4*, dok. 1965.

⁵³ Опширније в. Т. Катић, *Демографски процеси на њосітору бихорске нахије у XV и XVI веку*, у припреми.

муслимана кретао од 15% до 50%.⁵⁴ Није тешко објаснити зашто је ислам најпре прихваћен међу људима који су живели близу тврђаве. Наиме, према устаљеној пракси, многи од њих су, повремено или стално, били ангажовани као помоћно војно особље, тврђавске занатлије или као радници на поправци зидина, због чега су били ослобођени дела пореза. Од тог привилегованог статуса до примања ислама, односно даљег напредовања на друштвеној лествици, био је само један корак.

Исламизацији домаћег становништва доприносили су и тврђавски посадници који би се дуже време задржали на положају, ту се женили и заснивали породице, а по отпуштању из службе остајали да живе у бихорском крају. На овај начин је у подножју бихорског града настало, већ поменуто, данашње село Подграђе.⁵⁵

Даље ширење ислама изван простора под непосредном контролом бихорске тврђаве онемогућила је, без сумње, близина манастира Ђурђеви ступови. Овај јак православни и духовни центар, седиште будимљанске митрополије, деловао је преко разгранате црквене организације Горњег Полимља, која је опстала и после пада под турску власт.⁵⁶ Манастири Давидовица, Куманица и Мили,⁵⁷ цркве Светог Николе (Никољац) код Бијелог Поља, Светог Јована у Црнци, Свете Богородице на Бистрици, цркве у Затону и друге и даље су биле активне.⁵⁸ Чврст бедем према исламу представљале су и сеоске цркве у местима Сутиван, Добриње, Блато, Гргаје, Савино Поље (данас Бистрица), Негобатина, Бољанине, Ивање, Годијево, Краденик, Пријелог, Врбица, Влашка Калица, Лагаторе и друге.⁵⁹

До масовнијег прелажења на ислам становништва бихорског краја дошло је тек у време миграција и кризе српске православне цркве, проузрокованих аустро-турским ратовима крајем 17. и у 18. веку.

⁵⁴ В. карту „Верско-етничка структура становништва нахије Бихор“ у Катић, *Ойширни ѱојис Призренској санџака*, 614–615.

⁵⁵ Када је први пут регистровано у попису из 1571. године, Подграђе је имало 14 муслиманских домова. „Муслимани, становници овог села, отпуштени су посадници бихорске тврђаве и њихови синови. Још раније они су се настанили и начинили село у близини речене тврђаве. Сами су секирама посекли околну шуму и једну количину тако добијеног земљишта обрађују“, *истио*, 548, уп. Зиројевић, *Кроз Бихорску нахију*, 190, нап. 185

⁵⁶ Будимљанска митрополија основана је издвајањем Горњег Полимља из Призренске митрополије. Први помен будимљанског митрополита потиче из 1532. године, Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССХХ (1980) 106.

⁵⁷ *TD* 167, 385; *TD* 368, 87, 332; Катић, *Ойширни ѱојис Призренској санџака*, 494, 537–538.

⁵⁸ О живом црквеном раду сведочи и запис из 1552. године, у коме стоји да је дијак Јован из Никољ-Пазара преписао четворојеванђеље по заповести будимљанског митрополита Матеја, Љ. Стојановић, *Сџари српски зајиси и најѱиси*, I, Београд 1902, бр. 567 (уметнуто).

⁵⁹ Турски попис из 1571. године у свим наведеним селима региструје једно или више активних свештених лица, Катић, *Ойширни ѱојис Призренској санџака*, 434, 435, 440, 451–453, 482, 500, 507, 508, 514, 530, 534, 536.

THE FORTRESS OF BIHOR IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES

Tatjana M. Katić

The fortress of Bihor was built at the time of the medieval Serbian state. The earliest reference to it dates from 1450. Because of its strategic position, it retained military function after the Ottoman conquest in 1455, and played an important role until the end of the 15th century, by which time the Ottomans had consolidated their hold over Bosnia and Herzegovina. In the 16th century and later, the role of the fortress was reduced to safeguarding internal security and controlling the roads intersecting in its immediate vicinity. The fortress also functioned as the seat of a larger territorial, administrative and judicial subdivision within the *sancak* of Prizren – the *nahiye* and the *kadilik* of Bihor. As a result of its considerable distance from the seat of the *sancak*, the fortress commander (*dizdar*), being the only local representative of central authority apart from the *kadi*, took over a number of administrative and executive duties, which inevitably led to his abuse of power and interference in matters beyond the sphere of his authority.

In the 15th and 16th centuries Bihor was a small fort manned by 25 to 27 soldiers. Apart from accommodation for the soldiers and the living quarters for the families of the *dizdar* and his deputy, the enclosure contained a cistern, an arms storehouse, a granary, a prison and an Islamic place of worship. Being the seat of Ottoman lower authorities, with an exclusively Muslim garrison, the fort exerted a certain cultural influence on the local population, which was mostly reflected in conversion to Islam by those who were tied to the fort by business or in some other way. It is noticeable that the vast majority of the newly-converted Muslims in the Bihor area in the second half of the 16th century were inhabitants of the surrounding villages. The reason that Islam did not spread beyond the area was the vicinity of a strong Orthodox centre and episcopal see, the monastery of Djurdjevi Stupovi, which was active through numerous churches in the Upper Lim Valley (*Polimlje*).

ПРИЛОГ

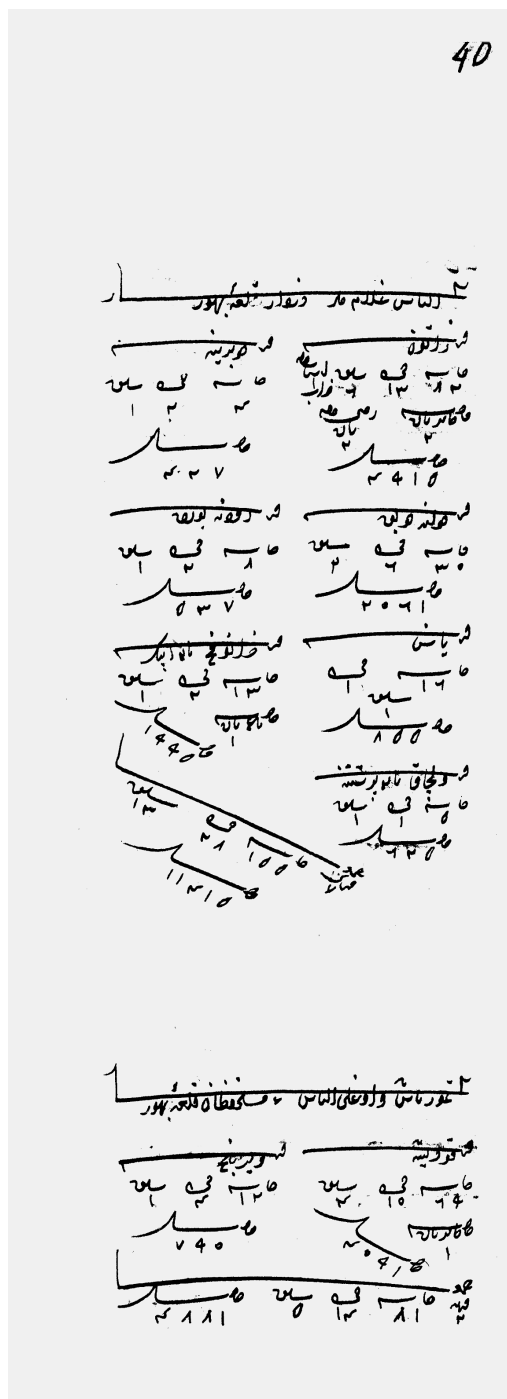
Тимари посадника тврђаве Бихор 1477/78. године
(TD 5m, 40–46)

Тимар царског гулама Илијаса, диздара тврђаве Бихор

Село Загон – кућа 82, нежењених 13,
удовица 6,
хаса воденица запуштена, хаса ливада 2
комада,
хаса земина 2 комада, приход 4915
Село Добриње – кућа 4, нежењених 2,
удовица 1,
приход 427
Село Доња Дубова – кућа 30, нежењених 6,
удовица 2, приход 2061
Село Рудна Брда – кућа 8, нежењених 2,
удовица 1,
приход 537
Село Јасен – кућа 16, нежењених 1,
удовица 1,
приход 855
Село Храновци, припада Пећи – кућа 13,
нежењених 2,
удовица 1, хаса виноград 1 комад,
приход 1995
Село Влчак, припада Приштини – кућа 5,
нежењених 1, удовица 1, приход 625
Укупно: села 7, кућа 155, нежењених 28,
удовица 13, приход 11415

Тимар Тимурташа и његовог сина Илијаса, мустахфиза тврђаве Бихор

Село Годиша (Годуша) – кућа 69,
нежењених 10,
удовица 4, хаса ливада 1 комад,
приход 4091
Село Врбница – кућа 12, нежењених 4,
удовица 1,
приход 790
Укупно: села 2, кућа 81, нежењених 14,
удовица 5, приход 4881

Тимар Скендера сина водоноше Караџе, једног од мустахфиза тврђаве Бихор
Село Лешница – кућа 10, нежењених 5, удовица 2, приход 858
Село Црниш – кућа 20, нежењених 14, хаса земин 1 комад, приход 1535
Укупно: села 2, кућа 30, нежењених 19, удовица 2, приход 2392

Тимар бостанције Јусуфа, мустахфиза речене тврђаве
Село Трпеза – кућа 39, нежењених 14, удовица 3, приход 2269

Тимар тобције Догана, мустахфиза тврђаве Бихор
Село Суходол – кућа 60, нежењених 22, удовица 2, хаса ливада 2 комада, приход 4156

Тимар Муслихудинова, имама тврђаве Бихор
Село Потоци – кућа 10, нежењених 3, приход 797
Село Бешани⁶⁰ – кућа 6, нежењених 2, удовица 1, приход 572
Укупно: села 2, кућа 16, нежењених 5, удовица 1, приход 1369

41

Handwritten Ottoman tax register (timar) for Skender's family. The document lists land holdings in Leshnica and Crniš villages, including the number of houses, unmarried men, widows, and land parcels, along with their respective tax revenues.

Handwritten Ottoman tax register (timar) for Jusuf's family. The document lists land holdings in Trpeza village, including the number of houses, unmarried men, widows, and tax revenues.

Handwritten Ottoman tax register (timar) for Dogan's family. The document lists land holdings in Suhodol village, including the number of houses, unmarried men, widows, and tax revenues.

Handwritten Ottoman tax register (timar) for Muhlihodin's family. The document lists land holdings in Potoci and Beshani villages, including the number of houses, unmarried men, widows, and tax revenues.

⁶⁰ Старо Пишање, нови назив Брестовик.

Тимар Илијаса, Догановог сина,
 мустахфиза тврђаве Бихор
 Село Добридол – кућа 15, нежењених 1,
 приход 910
 Село Барошић – кућа 10, нежењених 6,
 удовица 1, приход 931
 Село Ковач – кућа 10, нежењених 3,
 приход 746
 Село Дурвен (Дрвени) – кућа 10,
 нежењених 2, приход 680
 Укупно: села 4, кућа 45, нежењених 12,
 удовица 1, приход 3267

Тимар Јусуфа Илијасовог из Једрена
 и Курта из Сера, мустахфиза тврђаве
 Бихор
 Село Лагатор – кућа 38, нежењених 6,
 удовица 3,
 хаса ливада 1 комад, приход 2499
 Село Паљух – кућа 10, нежењених 3,
 приход 1098
 Село Понор – кућа 8, нежењених 1,
 приход 493
 Укупно: села 3, кућа 56, нежењених 10,
 удовица 3, приход 4090

Тимар Мустафе Лаза и Хизира, сина ух-
 де Догана, мустахфизи тврђаве Бихор
*Речени Хизир је умро, његов део даји је
 Исмаилу. У средњој декади Зилхице 882
 (16-25. мај 1478)*
 Село Пећнице – кућа 40, нежењених 18,
 удовица 2,
 хаса ливада 2 комада, хаса земин
 2 комада, приход 3456

تيمار علياس بن دوغان مستخفي صرناة قلعة بيهار
 في صرناة
 في باروشيت 10 بيتا 6 عذارى 1
 في كوفاتش 10 بيتا 3 عذارى
 في دورفن 10 بيتا 2 عذارى
 في صرناة 10 بيتا 1 عذارى
 في كوفاتش 10 بيتا 3 عذارى
 في دورفن 10 بيتا 2 عذارى
 في صرناة 10 بيتا 1 عذارى

تيمار يوسف بن علي بن دوغان مستخفي صرناة قلعة بيهار
 في صرناة
 في لاغاتور 38 بيتا 6 عذارى 3
 في بالوخ 10 بيتا 3 عذارى
 في پونور 8 بيتا 1 عذارى
 في لاغاتور 38 بيتا 6 عذارى 3
 في بالوخ 10 بيتا 3 عذارى
 في پونور 8 بيتا 1 عذارى

تيمار مصطفى بن دوغان مستخفي صرناة قلعة بيهار
 في صرناة
 في بيتنيتش 40 بيتا 18 عذارى 2
 في صرناة 40 بيتا 18 عذارى 2
 في صرناة 40 بيتا 18 عذارى 2

**Тимар Саруце, Хизира и Ејнебегџа,
мустахфиза тврђаве Бихор**

Село Врбица – кућа 55, нежењених 11,
удовица 5, приход 3016
Село Рујиште – кућа 22, нежењених 4,
удовица 1, приход 1220
Село Калица – кућа 6, нежењених 1,
удовица 1,
хаса ливада 1 комад, приход 474
Село Доброков (Добракова) – кућа 6,
нежењених 2, приход 570
Укупно: села 4, кућа 89, нежењених 18,
удовица 7, приход 5280

**Тимар Пазарлије, сина Ковача, једног од
мустахфиза тврђаве Бихор**

Село Журин – кућа 9, нежењених 4,
удовица 2,
приход 881
Село Горња Лозна – кућа 10, нежењених
4, удовица 1, приход 956
Село Доња Лозна – кућа 10, нежењених
5, удовица 2,
хаса ливада 1 комад, приход 1023
Село Пода – кућа 5, нежењених 4,
удовица 1,
приход 552
Укупно: села 4, кућа 34, нежењених 17,
удовица 6, приход 3412

43

Handwritten Ottoman tax register (timar defter) for Saruce, Hizira, and Eynebegja. The document lists villages, houses, unmarried men, widows, and land taxes. It is written in Rika script with numbers in Arabic numerals.

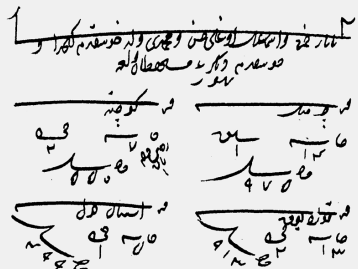
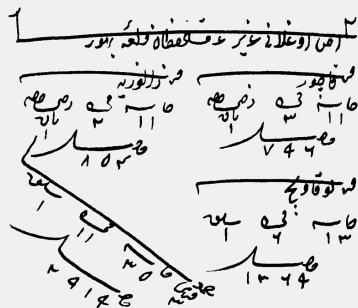
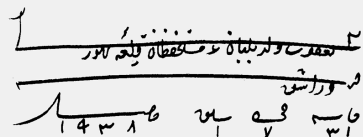
Handwritten Ottoman tax register (timar defter) for Pazarlije, son of Kovaca. The document lists villages, houses, unmarried men, widows, and land taxes. It is written in Rika script with numbers in Arabic numerals.

**Тимар Јакуба, сина Балабана,
мустахфиза тврђаве Бихор**
Село Врашева (Вршева) – кућа 31,
неожењених 7, удовица 1, приход 1938

**Тимар Ахсеноглани Азира, мустахфиза
тврђаве Бихор**
Село Качор (Качмор) – кућа 11,
неожењених 3,
хаса земин 1 комад, приход 796
Село Залужје — кућа 11, неожењених 2,
хаса земин 1 комад, приход 854
Село Лукавица – кућа 13, неожењених 6,
удовица 1,
приход 1369
Укупно: села 3, кућа 35, неожењених 11,
удовица 1, приход 2919

**Тимар Татарина Хамзе, Исмаилоглу
Хасана, Мехмеда, сина Ђехаје Хошкадема,
и другог Хошкадема, мустахфиза
тврђаве Бихор**
Село Црхил (Црхал) – кућа 14, удовица 1,
приход 975
Село Гучина – кућа 7, неожењених 2, хаса
земин 1 комад, приход 550
Село Курдивик (Краденик) – кућа 13,
неожењених 2,
приход 913
Село Степан Дол – кућа 5, неожењених 1,
приход 499
Село Кодијова (Годева) – кућа 62,
неожењених 4,
удовица 1, хаса стабала: трешње 60,
крушке 10,
шљиве 300, хаса ливада 1 комад,
приход 3846
Село Драгулин – кућа 4, неожењених 1,
удовица 1, приход 464
Мезра Јабучил, празна – приход споља 50
Укупно: села 6, мезра 1, кућа 105,
неожењених 9, удовица 3, приход 7297

44

Тимар Јусуфа, сина Барака, мустахфиза
тврђаве Бихор

Село Бучева (Буђева), припада Трговиш-
ту – кућа 30, нежењених 5, удовица 1,
приход 1821

Тимар Мехмеда, сина Јусуфа, мустахфиза
тврђаве Бихор

Село Доњи Сутиван – кућа 8,
нежењених 4, удовица 1,
хаса ливада 1 комад, приход 659

Село Горњи Сутиван – кућа 5,
нежењених 3, удовица 1, приход 427

Укупно: села 2, кућа 13, нежењених 7,
удовица 2,
приход 1086.

46

يوسف ولد بركة مصطفى خان قلعه بيجر
في بوجيه
سنة 1031
1 8 3 1

محمد بن يوسف مصطفى خان قلعه بيجر
في قرية سوتيان
في قرية سوتيان
سنة 1031
سنة 1031
سنة 1031
1 0 4
1 0 1 1